

**A INVISIBILIDADE LITERARIA DAS LINGUAS COOFICIAIS DENTRO DO ESTADO
ESPAÑOL: UNHA ACHEGA RECENTE
THE LITERARY INVISIBILITY OF CO-OFFICIAL LANGUAGES WITHIN THE
SPANISH STATE: A RECENT APPROACH**

SCHILLY, UTE BARBARA (2021) (ed.). *Die internationale Rezeption der Literaturen Spaniens*. Beiträge zur Kulturtransferforschung. Berlín: Frank & Timme. 248 páx. ISBN: 978-3-7329-9228-7.

[Recibido 19-09-21; aceptado 27-03-22]

Ute Barbara Schilly, a editora de *Die internationale Rezeption der Literaturen Spaniens* (A recepción internacional das literaturas de España) dentro do primeiro número da colección *Kulturtransferforschung* da prestixiosa editora Frank & Timme, é docente e investigadora na Technische Hochschule Köln (Alemaña). Entre os seus intereses atópase a investigación cultural, de transferencia e de recepción no campo da tradución literaria, e neste volume que recensionamos recolle unha serie de estudos sobre os fluxos recentes de tradución no marco do Estado español, seguindo a liña de anteriores traballos como Schilly, 2017; Steenmeijer, 2017 ou Strausfeld, 2004; ou os incluídos no *Diccionario Histórico de la Traducción en España*¹.

A obra colectiva contén sete capítulos redactados en alemán e castelán que ofrecen diferentes perspectivas sobre a internacionalización das literaturas procedentes do Estado español. Os estudos integran tanto a análise da recepción da literatura española traducida, como os parámetros e condicionantes que determinan a internacionalización das culturas e literaturas no marco do territorio ibérico.

A filóloga e hispanista de renome Michi Strausfe inicia a monografía cun traballo dedicado á recepción alemá da literatura producida en España dende 1991 ata a actualidade. O seu punto de partida resulta extremadamente relevante debido á importancia da Feira do Libro de Frankfurt, na que España foi convidada nese mesmo ano. De acordo coas explicacións de Strausfeld, a delegación española tentaba mostrar naquela altura a faceta multicultural española «das Land wollte seine vielfältigen kulturellen Facetten umfassend präsentieren» (2021, p. 11). Segundo a experta, o feito de optar por amosar esta imaxe constitúe un movemento innovador e atrevido de seu, xa que ata 1975 o réxime franquista esforzouse en anular calquera signo de multiculturalidade ao pretender homoxeneizar un país. A *Frankfurter Buchmesse* de 1991 permitiu que España se mostrase como un territorio no cal conviven diferentes literaturas con linguas cooficiais.

¹ En: <<http://phte.upf.edu/dhte/panoramas-generales/alemana-literaturas-de-lengua/>> para o ámbito xermanófono.

Ademais da presenza na feira de Frankfurt, Strausfeld apunta como data fundamental a entrada de España en 1986 na Unión Europea, punto de partida mediante o cal a literatura asume un papel clave: publicar todo aquilo que o franquismo censurou. Na década dos 90 resultaba exótico ler traducións do español; América Latina e España víanse como lugares atractivos. Así, a Xeración do 27, composta por autorías exiliadas, adopta un papel protagonista. E nesa mesma liña, Federico G. Lorca é visto coma un mártir e unha vítima da represión franquista. Pero Strausfeld tamén dá conta da presenza de autorías novas, moitas delas traducidas ao alemán por primeira vez, entre as que destacan Manuel Rivas, Sergi Pàmies ou Bernardo Atxaga. Foron anos nos que se fixo visible que xéneros e temas carecían de popularidade no mercado alemán, como son a temática do mundo rural de España.

Coa entrada do novo século, o interese do público lector alemán pasa a centrarse na desaparecida República Democrática Alemá, isto é, na Alemaña Oriental. Ler en español xa era algo habitual e cotiá. Javier Marías e Eduardo Mendoza, que tiveran moito éxito en Alemaña na década anterior, atópanse con escasas vendas, especialmente no caso de *Tu rostro mañana* (2002). Con todo, no 2003 Carlos Ruiz Zafón publica *La sombra del viento*, cuxos 3 volumes foron traducidos ao alemán por Peter Schwaar e gozaron de moi boa acollida. A este fenómeno editorial cómpre sumarlle a presenza de Cataluña como cultura convidada en Frankfurt 2007, un evento que implicou un repunte pola atención cara á literatura producida en España, especialmente da novela gótica.

Strausfeld indica que, agás certas autorías de renome internacional coma Zafón, a literatura de orixe española non garante as vendas en Alemaña, xa que o interese é, *grosso modo*, reducido. A falta de demanda implica a diminución da oferta de obras traducidas. E na opinión da experta, un problema engadido resulta ser a falta de calidade do produto final, que chega a Alemaña con defectos como as imaxes ou ilustracións. Así, as autorías españolas considéranse en Alemaña produtoras dun só éxito. O continuo cambio de xénero por parte das e dos escritores crea rexeitamento e a cuestión fundamental segue a ser como conseguir espertar atracción pola produción literaria do campo ibérico.

Centrándose na invisibilidade literaria, Mikel Babiano recorda na súa achega que no ano 1994 a literatura vasca traducida ao alemán era inexistente. Facendo uso do eixe cronolóxico do autor, podemos apreciar unha liña ascendente de traducións éuscaro-alemán a partir de 1980, pasando de dúas nese ano a quince no ano 2000. Porén, a crise do 2008 repercutiu gravemente nesa tendencia, diminuíndo o número de traducións a oito no ano 2010. Nesa liña, faise evidente que a tradución está suxeita a unha dinámica cambiante conectada ao poder. E esta é unha das razóns polas cales é máis habitual traducir da lingua hexemónica á minorizada ca viceversa. Babiano alude aos necesarios procedementos como son o uso da lingua ponte (o castelán) para chegar a outras linguas e culturas no canto de poder realizar a tradución directa dende a lingua de orixe.

O descoñecemento da literatura cooficial é tal, que se considera normal que o público alemán crea que a literatura vasca e a castelá son a mesma. A tradución directa ten un carácter reivindicativo, xa que o emprego da lingua ponte termina por crear unha

imaxe distorsionada, ao ter o “filtro” doutra lingua. Así pois, ao igual que Babiano, Schilly recórdanos que a literatura vasca adoita “diluirse” na literatura española dende o punto de vista alemán. Nesta situación resulta extremadamente complexo desenvolverse por si mesma de xeito autónomo.

Schilly opta por analizar a Atxaga para centrarse na transferencia e recepción da literatura e cultura vascas en Alemaña. Así conclúe que, a diferenza do catalán, que parece encontrar un oco propio no mercado alemán, a literatura vasca e a galega permanecen na sombra. Segundo Schilly, outro factor que repercute na tradución, ademais da hexemonía da lingua ou da cultura, é o papel dos premios outorgados ás obras. Porén, a autora constata que as editoriais alemás seguen a amosar falta de interese, mesmo nos libros premiados, dada a carencia de axudas á tradución.

As traducións de Atxaga ao alemán adoitan publicarse na editorial suíza independente Unionsverlag, e moitas das editoriais alemás que traducían a Atxaga xa non existen. Como indicamos máis arriba, o castelán adoita ser a lingua ponte nas traducións do éuscaro ao alemán, polo que os títulos e a estética xeral das obras na súa versión alemá imita o formato castelán en lugar do orixinal. Na opinión de Schilly, esa é unha das razóns polas que non se pode falar dunha normalización da literatura vasca en Alemaña, xa que esta literatura resulta estar marxinada e precisa dunha estratexia que fomente o seu coñecemento. Unha táctica que ten moito que ver con eventos tan relevantes como as feiras do libro.

Esther Gimeno tamén chega a unha conclusión semellante no seu capítulo titulado «As linguas periféricas do Estado español», que, agás no caso do catalán, teñen moitas dificultades para florecer debido á supremacía do castelán. A investigadora amósanos a situación da literatura catalá en Portugal, centrándose na narrativa xerada a partir do ano 2000. Os datos son relevantes: traducíronse 38 novelas do catalán ao portugués, obras que pertencen a 30 autorías diferentes, a maioría catalás, con excepcións puntuais como Ramón Llull. En 2008 as traducións abundaban, debido en gran medida á produción destinada a acudir á feria de 2007 en Frankfurt. Porén, dende 2012 as traducións diminuíron drasticamente.

No tocante ás temáticas, óptase pola literatura contemporánea e polas autorías de posguerra. Aínda que a literatura catalá ocupa un espazo privilexiado no mercado internacional, do mesmo modo ca no caso do éuscaro, segue a ser común usar o castelán como lingua ponte, fomentando así a distorsión e invisibilidade da lingua orixinal. De feito, ata 2016, a editorial portuguesa Livros Cotovia ofrecía unha sección íntegra de literatura catalá, mais o falecemento do editor ese mesmo ano supuxo o peche da sección.

Maarten Steenmeijer tamén fai fincapé na falta de lealdade cara á obra orixinal cando se emprega unha lingua ponte, aínda que aclara que no caso dos títulos é a editorial quen os elixe. Ademais, o profesor, tradutor e crítico literario salienta que un 66 % das autorías españolas traducidas son homes e unha cuarta parte cambian o título nas traducións, mentres que no caso das mulleres, modifícanse ata a metade dos títulos. Así a todo carecemos de datos para afirmar que existe un trasfondo machista (tendencia a cambiar o título escrito por unha muller). O autor conclúe que a lealdade non prima nas

traducións literarias, e que independentemente de se a literatura é *highbrow* (cultura) ou *middlebrow* (comercial), os títulos adoitan cambiarse na tradución alemá e neerlandesa.

Pola súa banda, Silvia Montero presenta na súa achega os mecanismos de internacionalización da literatura galega no contexto da política cultural e de tradución das últimas décadas e revela ao longo do estudo as dificultades e posibilidades para poder participar no mercado editorial internacional. Para contextualizar a evolución da tradución ao galego, ofrece inicialmente unha panorámica da edición en lingua galega dos anos 2008-2017. Montero sinala que a internacionalización dunha literatura proporciona capital económico e cultural pero, na súa opinión, o modelo de globalización actual non deixa espazo para a diversidade, restrinxindo a independencia das editoriais. A produción masiva vén da man dunha perda de calidade e dun proceso de homoxeneización, no que se destaca a supremacía anglófona e a marxinalización das minorías.

Canto máis periférica sexa a cultura, máis complicado lle resultará facerse un oco no mercado internacional, e isto non é alleo ao que ocorre coa literatura galega. De feito, no caso das linguas minorizadas, precísanse grandes esforzos para fomentalas e conseguir que sexan traducidas a linguas dominantes e de maior proxección.

Segundo a investigadora, estas medidas deben ser proactivas, isto é, deben incluír espazos de visibilización, actividades informativas para editoras, obradoiros para tradutores, programas de residencia, cursos de lingua, traducións por oferta para crear demanda etc. O reto consiste en evitar quedar mergullados no marco da literatura castelá.

Montero ilustra un eixe cronolóxico dividido en fases, onde vemos o desenvolvemento da cultura galega ao longo da historia recente. Na primeira fase, que comprende dende o 1983 ata o 2005, destaca a *Lei de Normalización Lingüística* e o papel dinamizador de múltiples asociacións e intelectuais como o escritor e editor Carlos Casares no fomento da lingua e da cultura. Na segunda fase (2005-2009), a coalición PSOE-BNG promove con maior ímpeto a literatura galega e a súa recepción internacional, fomentando e participando dun xeito máis activo en feiras internacionais do libro. Porén, a terceira fase (2009 en adiante) está caracterizada pola crise e a diminución da actividade cultural en xeral, incluídas as traducións.

De feito, a maioría das iniciativas culturais están controladas institucionalmente, se ben o goberno autonómico actual revisa periodicamente as axudas á tradución para perfeccionar os criterios de selección pouco precisos, mais seguen inzados de trámites burocráticos que dificultan a internacionalización. Neste sentido, é salientable o caso da serie “Galician Classics”, editada no 2011 que inicialmente planeaba publicar un libro ao ano e, a día de hoxe, tan só se publicaron sete títulos. Malia a innegable redución de fondos, o programa de axudas á tradución da Xunta de Galicia, ademais da financiación para as feiras do libro, segue a ser a contribución pública máis importante para internacionalizar a nosa literatura.

Así, Montero explica a función social que realiza a tradución, pois esta establece un intercambio que promove a mutua comprensión das culturas. A investigadora recalca

que aínda se carece de estratexias sólidas para a internacionalización da cultura galega, o que mantén o interese internacional reducido. Precísase unha política cultural máis perfilada que implique estratexias de visibilización de cara a unha sostibilidade cultural. Montero suxire así mesmo unha revisión das subvencións á tradución que contemple a diversidade e unha refinada política de apoio á tradución por oferta para fomentar unha futura demanda que, pola súa vez, repercutiría no mercado e contribuiría á supervivencia dunha comunidade cultural independente.

Nesta liña, a profesora Ana Luna recórdanos que a tradución permite adquirir prestixio para calquera lingua que se sinta ameazada. No capítulo que pecha o volume, a autora fai un repaso polos primeiros textos literarios galegos traducidos, que constituíron símbolos de seu dentro do sistema, como son as primeiras versións da obra de Rosalía de Castro ou Curros Enríquez cara ao castelán, para chegar á actualidade máis recente na que a produción literaria segue a loitar pola súa dignificación e ten aínda un longo camiño por percorrer.

Luna aclara que por cada dous traballos que se importan cara ao galego, só se exporta un. A dinámica de traer textos cara a unha lingua minorizada non responde aos mesmos parámetros do comportamento doutras linguas ou espazos de importación e nos procesos faise evidente a desvantaxe na que se atopa a cultura, rodeada de atrancos políticos e económicos de cara á exportación. Un fluxo de tradución que debe pasar pola fronteira do castelán para poder darse a coñecer no exterior.

Cómpre salientar o impacto da literatura infantil e xuvenil galega como o xénero máis traducido e que establece un diálogo relativamente normalizado con comunidades próximas, así como o éxito acadado por algunhas figuras consagradas como Xosé Neira Vilas, Manuel Rivas ou Domingo Villar, que gozan de importante prestixio internacional; e que con algunhas pioneiras coma Marilar Aleixandre, Chus Pato ou Teresa Moure foron abrindo novos espazos e ocupando posicións máis ala da fronteira galega, grazas á calidade dos seus traballos, pero tamén á escolla de rutas rendibles que se afastan dos circuítos máis comerciais.

Así pois, a monografía *Die internationale Rezeption der Literaturen Spaniens* ilustra as dificultades coas que se foron atopando as distintas producións literarias dentro do Estado español para internacionalizárense e gozar dun espazo propio, sen pasar polo filtro do sistema literario castelán que as agocha e asimila. Isto reflicte a necesidade de promover políticas de tradución directas e multiculturais que se centren en visibilizar as linguas minorizadas: unha política cunha estratexia proactiva, que fomente a internacionalización e a diversidade cultural.

A doutora Schilly, especializada en comunicación internacional, logra xuntar neste volume estudos elucidarios no que á recepción das literaturas españolas se refire, así como análises do funcionamento do mercado do libro e do comportamento dos sistemas literarios en relación á tradución. Esta monografía adquire especial importancia, unha vez que España sexa convidada de honra na Feira Internacional do Libro de Frankfurt en 2022.

Cristina Ascensión López Canabal

Universidade de Vigo

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8931-2611>

clopezcanabal@gmail.com

Referencias Bibliográficas

- SCHILLY, Ute Barbara. 2017. «Spanische Literatur in Deutschland heute: sieben allgemeine Feststellungen und eine Differenzierung». En WIENEN, U., SERGO, L., y GUTIÉRREZ-ARISTAZÁBAL, I. (ed.) *Translation und Ökonomie*. Berlín: TRANSÜD, pp. 57-92, 2017.
- STEENMEIJER, Maarten. 2017. «Traducción y difusión de la obra de Antonio Muñoz Molina». En *Cuadernos Hispanoamericanos*, n.º 805-806, pp. 61-75.
- STRAUSFELD, Michi. 1989. «Einige alte und neue Kommentare zur Rezeption der spanischen Literatur in Deutschland». En WOLFGANG, B., e OLMOS, I. (ed.) *Die deutsch-spanischen Kulturbeziehungen im europäischen Kontext. Bestandsaufnahme, Probleme, Perspektiven*. Fráncfort do Meno, pp. 49-59, 2004.